

УДК 82.512.161-3

Демірезен І. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИСВІТЛЕННЯ ПОГЛЯДІВ ФАТЬМИ АЛІЄ ХАНИМ ЩОДО ПИТАННЯ РОЗЛУЧЕННЯ В РОМАНІ «МУХАДАРАТ»

Статтю присвячено дослідженню поглядів Фатьми Аліє Ханім щодо питання розлучення в романі «Мухадарат». Розглядається сюжетна лінія, зміст твору. Висвітлюються загальні, найбільш поширені підстави для припинення шлюбу в Османській імперії XIX ст. Аналізуються погляди автора щодо бачення проблеми розлучення на сторінках роману.

Ключові слова: турецький роман, феміністичний рух, жіноче питання, право на розлучення, жіночий роман.

Постановка проблеми. Правова система Османської імперії зазнала змін в епоху Танзимату, коли разом із запозиченими нововведеннями із Заходу в галузях літератури та мистецтва було перейнято й деякі аспекти правової галузі. Спроби створення Сімейного кодексу фіксувалися до 1917 року. Проте вже з 1880 років питання, що стосувалися обговорення правового статусу громадян, набували широкого розголосу в пресі. Разом із початком запровадження процесу модернізації могутньої Османської імперії з'являються такі поняття, як свобода, рівноправ'я, справедливість, що піддаються постійному обговоренню в широких масах. З'являється ідея рівності чоловіка та жінки як суб'єкта соціально-правових відносин, що стає однією з головних тем романів періоду Танзимату. Вивчення основних тенденцій і процесу зміни ідейно-моральних цінностей суспільства, висвітлених на сторінках романів, є кроком як до осмислення літературного процесу, так і соціального життя Османської імперії XIX ст., а отже, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «жіночого питання» в літературі, у рамках якого у статті розглядається питання розлучення, досліджувалося в межах вивчення феміністичної літератури в Туреччині. Вивченням питання зародження феміністичної течії в турецькій літературі займалися проф. Х. Емель Аша, проф. Шефіка Курназ, проф. А. Нермін, проф. Б. Мікаїль, проф. М. Шенгюль, проф. Г. Гьокальп-Алпаслан, проф. Д. Ялчин-Челік. Хоча в працях науковців відзначається роль Фатьми Аліє Ханім як новатора й засновника руху за права жінок у літературі, у названих дослідженнях відсутній детальний аналіз доробку письменниці.

У дослідження творчого спадку Фатьми Аліє Ханім вагомий внесок зробили проф. Ш. Караджа та проф. А. Демір, які працювали над оформленням творів письменниці латиницею. Окремі аспекти творчості Фатьми Аліє Ханім висвітлено в працях проф. А. Ердоган, проф. А. Кефелі, проф. М. Коч, доц. М. Гюрбюз, доц. У. Шен-Сьонмез.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є вивчення творчого доробку Фатьми Аліє Ханім; висвітлення поглядів автора щодо питання розлучення в самотньому романі «Мухадарат».

Об'єктом дослідження є роман «Мухадарат» Фатьми Аліє Ханім, жінки-романіста та жінки-публіциста Османської імперії.

Предметом дослідження є висвітлення поглядів Фатьми Аліє Ханім щодо питання розлучення в романі «Мухадарат».

Виклад основного матеріалу. Фатьма Аліє Ханім, будучи дочкою Джевдета-паші, отримала шанс навчатися вдома, вільно володіла французькою, перською й арабською мовами, здійснила низку художніх перекладів творів Жоржа Оне й Ежена Сью. Фатьма Аліє – одна з перших письменниць Османської імперії, яка активно відстоювала свою соціальну позицію на сторінках періодичних видань «Кадинлара Махсус Бір Газете» («Газета для жінок»), «Аліє» («Родина») й у своїх романах. Письменниця не була щасливою в шлюбі. Її чоловік, радник паші Фаїк Бей, більше десяти років забороняв їй не тільки здійснювати переклади, а й читати взагалі.

«Мухадарат» – перший жіночий роман в історії турецької літератури. Уперше Фатьма Аліє Ханім підписала роман власним іменем. Сюжет роману досить складний.

Головна героїня твору Фазила ще дитиною залишається без матері. Після одруження батька з іншою жінкою Фазила залишається самотньою. Нова дружина батька майже не приділяє уваги дівчинці та її братові, лише знущається з них. Батько дівчинки дає згоду на заручення доньки із сином родини, що мешкала поряд. Фазила кохає Муккадем Бея, до того ж стосунки з його матір'ю досить добрі. Проте Джалібе, друга дружина батька Фазили, робить усе можливе, щоб розірвати заручення. Звівши наклеп, батько Фазили розриває угоду між родинами. Через певний час Фазила, за наполяганням батьків, виходить заміж за Ремзі Бея, який згодом починає зраджувати її. Тим часом туга Муккадема за Фазилою переростає в хворобу.

Фазила, дізнавшись про зраду чоловіка, просить дозволу батька на розлучення. Проте, не отримавши підтримки від рідних, Фазила вирішує піти із життя. Залишивши останнього листа своєму братові, вона готова віддатися водам Босфору. Проте в останню мить змінює рішення. Фазила залишається в Стамбулі, знімає кімнату в однієї родини, віддавши їй останні прикраси, і вирішує працювати. Проте після того, як Фазила переносить важку хворобу й залишається без грошей, вона не має іншого вибору, окрім як продати себе як рабиную.

Рабинею Фазила потрапляє до Бейрута, де випадково зустрічається з Муккадемом. Фазила та Муккадем кохають один одного, проте жінка не може прийняти пропозицію одруження через те, що вона ще досі одружена з Ремзі Беєм. Фазила пропонує Муккадему одружитися з Еміне, донькою родини, де вона прислуговує. Таким чином Муккадем і Фазила будуть бачитися частіше. Муккадем Бей одружується з Еміне, у них народжується донька. Брат Еміне закохується у Фазилу й хоче з нею одружитися, проте Фазила не погоджується вступати в шлюб. Одного дня приходить звістка про смерть Ремзі Бея. Віднині Фазила вільна. Муккадем знову пропонує Фазилі одружитися, проте Фазила відмовляє йому, аргументуючи це тим, що в Муккадема й Еміне є донька.

Тим часом приходить звістка про хворобу батька Фазили. Муккадем і Фазила вирушають до Стамбула. Дізнавшись про від'їзд Фазили й Муккадема, брат Еміне, Шебіб Бей, відправляється до Стамбула, щоб помститися їм. Проте, знайшовши Фазилу й Муккадема біля ліжка хворого батька Фазили, дізнається всю правду. Батько Фазили благословляє доньку на одруження із Шебібом.

У світлі інновацій і модернізації суспільно-політичної сфери життя Османської імперії XIX ст. питання розлучення стає нагальним. Процедура

розлучення в Османській імперії традиційно заснована на канонах Шаріату. В ісламі право на розлучення визнається як для чоловіка, так і для жінки, хоча в численних трактуваннях тексту Корану знаходимо цитати, що визначають розлучення як «найнебажаніше з дозволеного Аллахом» [2].

Вивчаючи питання розлучення в Османській імперії, помічаємо, що правом на розлучення користувалися виключно чоловіки. Лише дочки султана та жінки, що зазнали фізичного насильства, отримували виключне право й дозвіл на розлучення. В останньому випадку цей дозвіл отримувався за умови звернення до релігійного судді.

Поняття прав і обов'язків чоловіка й жінки як членів суспільства неодноразово висвітлювалися в періодичних виданнях Махмудом Есатом, Намиком Кемалем. Так, Махмуд Есат у своїх працях, зокрема в статті «Таадют-і-Зевджат» («Багатожонство»), наголошував на тому, що для створення Сімейного кодексу Османської імперії необхідно брати за приклад правові норми Франції, проте загострював увагу на тому, що із прийняттям закону про розлучення у Франції кількість розірваних шлюбів зростає в рази [6, с. 270].

1862 р. Намик Кемаль публікує у виданні «Тасвір-і Ефкар» статтю під назвою «Сім'я», у якій письменник піднімає питання щодо шлюбу за згодою старших, насильства в родині, проблеми розлучення [5, с. 75].

У цій роботі Намик Кемаль загострює увагу на тому, що жінки в Османській імперії не мають права розлучатися з чоловіками, якщо чоловік сам не виявить такого бажання. До того ж письменник говорить про те, що чоловік, не бажаючи розлучатися з дружиною, користується правом одружуватися ще раз. Такою поведінкою чоловік прирікає першу дружину на постійні страждання. Стаття Намика Кемалю отримала широкий розголос і не залишилася без реакції й у жіночому колі.

Погляди Фатьми Аліє Ханім на одруження загалом збігаються з поглядами Намика Кемалю та є досить новаторськими. У правових традиціях Османської імперії процес розлучення класифікувався так: «таляк» (право чоловіка розірвати шлюб), «мухалаа» (розірвання шлюбу на вимогу жінки) і «тефрік» (розлучення в суді) [2].

Справа в тому, що згідно із Шаріатом чоловік може розлучитися із жінкою, коли він вважає за потрібне, промовивши тричі фразу «boş ol», що дослівно перекладається як «будь вільним(-ою)». Проте жінка може розлучитися з чоловіком лише за умови звернення до кадія (релігійного судді) і надання свідчень і доказів насильства.

Фатьма Аліє Ханім уперше на сторінках роману наголошує на тому, що зрада є також вагомою причиною для розлучення. Зраджена жінка має повне право звертатися до суду. Так, у романі «Мухадарат» Саї Бей, батько Фазили, дізнавшись про зраду своєї дружини, мачухи Фазили, не роздумуючи, розлучається з нею. Та й сама Фазила, дізнавшись про зраду Муккадема, що було наклепом Джелібе, розриває заручини, не роздумуючи. Так само Фазила вирішує розірвати шлюб з Ремзі, дізнавшись про подружню зраду:

«Фазила розмірковує про розлучення з Ремзі, у душі вона дуже цього бажає... зрада... однак навіть не може промовити цього огидного слова вголос, не може вимовити його. Таким воно здається бридким. До того ж значення того слова їй здавалося ще бридкішим...» [1, с. 219].

В Османській імперії існувала традиція полігнії. За законами Шаріату чоловік отримував право мати чотирьох дружин за умови однакового матеріального забезпечення кожної з дружин, проте жінки не мали права розлучитися з чоловіком, якщо він вирішив укласти ще один шлюб [4].

Фатьма Аліє виступає за надання жінкам права обирати: залишитися в шлюбі за умови повторного одруження чоловіка чи ні. Найяскравішим прикладом цього слугує відповідь Фазили своєму чоловікові на прохання про повторне одруження в романі «Мухадарат»:

«Проте справжня мусульманка повинна мати право вибору: чи ділити її чоловіка з іншою, чи, розлучившись із ним, одружитися з іншим. Шаріат суворо забороняє зради, його закони спрямовані на попередження народження дітей без батьків. Якщо ж чоловік бажає ще одну дружину, то він має залишити за першою право обирати власну долю...» [1, с. 56].

У романі Фазила, будучи проти ще однієї дружини в домі Ремзі Бея, вирішує розлучитися і повернутися до батьківського дому. Проте після сварки з батьком, який відмовив їй у дозволі на розлучення з чоловіком, жінка не бачить жодного виходу, окрім як покінчити із життям. Залишивши листа своєму братові, вона йде з дому, проте в останній момент змінює рішення. Відмовившись від самогубства, жінка вирішує жити самотійно.

Тут перед читачами постає ще одна реальність того часу. Якщо жінка й отримує право розлучитися зі своїм чоловіком, то перед нею постає питання, як жити після розірвання шлюбу. У більшості випадків жінка, за умови отримання дозволу від батьків, поверталася в батьківський дім. Окрім цього, розірвання шлюбу вважається соромом для

родини й для жінки. Тому таку жінку частіше за все уникають, усі стосунки та контакти перериваються, про неї ходять чутки.

У романі «Мухадарат» Фазила просить у батька дозволу повернутися в рідний дім, проте той відповідає їй відмовою:

«— Чи це значить, мій пане, що ви не даєте мені дозвіл повернутися додому?»

— Ні, я одружив свою доньку для того, щоб вона була разом із чоловіком до кінця своїх днів.

— Я теж так вважала. Я розповіла про всі мої перипетії. Після цієї хвилини, якщо мені потрібно буде ще витримувати знуцання, то я не витримаю цього. І якими не були б ваші останні слова, за них я вам вдячна.

Фазила піднялась, поцілувавши руку батька, і попрямувала до маєтку чоловіка» [1, с. 225].

Автор наголошує на тому, що навіть якщо жінка й бажає розлучитися із чоловіком, вона, будучи залежною матеріально від свого чоловіка чи від батьків, має отримати дозвіл і згоду на подальше утримання від вищезазначених сторін. Фатьма Аліє Ханім піднімає питання, чому жінка не може забезпечувати своє існування самотійно й має бути залежною від чоловіка. І у власних працях письменниця дає відповідь на нього: жінка є здібною й має право працювати. Вона також має право на самотійне прийняття рішень щодо одруження й розлучення.

До питання самотійності та незалежності Фатьма Аліє в романі ставиться двояко: хоча Фазила не повертається до батьківського дому й вирішує жити самотійно, вона, не розуміючи, як забезпечити подальше своє існування, насамперед матеріально, вирішує піти із життя.

«Нещасна Фазила, зрозумівши, що вона не зможе знайти прихистку в домі батьків, не маючи наміру повертатися до маєтку чоловіка, шукала місце, куди змогла б піти. Було нескладно дійти до такої думки: якщо на землі їй немає прихистку, вона знайде його під землею...» [1, с. 225].

Фазила, будучи донькою заможного батька, не знаходить іншого виходу, як покінчити із собою, вона не намагається оволодіти певною професією чи спробувати працювати. Проте в останній момент вона вирішує боротися. Згодом Фазила, залишившись без грошей, продає себе в наложниці й продовжує жити в заможній родині у якості калфи.

Варто зазначити, що відмова головної героїні від самогубства не є збігом обставин. По-перше, Фатьма Аліє Ханім указує на інший можливий, кращий шлях розвитку подій, за якого Фазила

залишається живою. По-друге, будучи дуже віруючою людиною, письменниця просто не може подавати поганий приклад читачкам. В ісламі, як і в інших релігіях, самогубство є неприпустимим.

У романі «Мухадарат» Фазила та Муккадем, незважаючи на довгу розлуку, кохають один одного, проте після приїзду Муккадема в Бейрут жінка не може прийняти пропозицію одруження через те, що вона досі офіційно одружена з Ремзі Беєм. Саме тому вона дає згоду на одруження Муккадема з Еміне.

Фатьма Аліє в романі наголошує на праві одружуватися в разі раптової смерті чоловіка, підкріплюючи цю ідею законами Шаріату. Тому за сюжетом Фазила, проживаючи в маєтку в Бейруті, випадково знаходить газету з повідомленням про смерть Ремзі. Проте повідомлення надходить у край пізно, Муккадем уже одружений, і хоча він і робить пропозицію Фазилі взяти її другою дружиною, головна героїня відмовляється, аргументуючи це небажанням конкурувати з іншою. Не бажаючи руйнувати шлюб, Фазила підсумовує:

«Трагізм долі жінки ніяк не пов'язаний із позицією жінки, яку вона обирає самостійно, тра-

гізм у тому, що ці ролі приписують насильно...» [1, с. 305].

Висновки і пропозиції. Отже, Фатьма Аліє Ханім у романі «Мухадарат» торкається одного з найбільш важливих питань періоду Танзимату – права жінки на розлучення. Письменниця не тільки піддає критиці однобічне право на розірвання шлюбу, що належить чоловікам, а й, наводячи приклади, говорить про те, що процес розлучення не є ганебним, навпаки, є повним правом жінки на вирішення своєї подальшої долі. До того ж письменниця піднімає питання життя жінок після розлучення. На сторінках роману Фатьма Аліє Ханім проголошує право жінки на власне помешкання й на працю, що не має піддаватися суспільній критиці. Такі думки є новаторськими для того часу.

У період, коли суспільство негативно ставилося навіть до базової освіти для дівчат, Фатьма Аліє Ханім наголошувала, що жінка й чоловік мають однакові права щодо одруження та розлучення. У романі «Мухадарат» простежується намагання авторки зробити жінку видимим об'єктом суспільства.

Список літератури:

1. Aliye Hanım Fatma [sadeleştiren: Osman Sevim], Muhadarat. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015. 400 s.
2. Kurt A., Yayıncılık D. Dünden Bugüne Türk Ailesi (Türkiye'nin Toplumsal Yapısı)/ Abdurrahman Kurt, 2012. S. 335–364.
3. Topaloğlu B. İslamda Kadın/ Bekir Topaloğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 1979. 419 s.
4. Ünal V. Geleneksel Geniş Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 2013. № 6. S. 588–601.
5. Yavuz H. Modernleşme, Oryantalizm ve İslam. İstanbul: Buke Yayınları, 2000. 450 s.

ОСВЕЩЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ ФАТЬМЫ АЛИЕ ХАНЫМ НА ВОПРОС РАЗВОДА В РОМАНЕ «МУХАДАРАТ»

Статья посвящена исследованию взглядов Фатьмы Алие Ханым на вопрос развода в романе «Мухадарат». Рассматривается сюжетная линия, содержание произведения. Освещаются общие, наиболее распространенные основания для расторжения брака в Османской империи XIX в. Анализируются взгляды автора относительно видения проблемы развода на страницах романа.

Ключевые слова: турецкий роман, феминистическое движение, женский вопрос, право на развод, женский роман.

ANALYSIS OF VIEWS OF FATMA ALIYE HANIM ON THE QUESTION OF DIVORCE IN THE “MUHADARAT” ROMAN

The article is devoted to the author's views on the issue of divorce in the novel “Muhadarat”. The story line, the content of the work is considered. General and the most widespread bases for divorcement in the Ottoman Empire of the XIX century are covered. The author's views on the vision of the problem of divorce in the novel are analyzed.

Key words: Turkish novel, feminist movement, women's issue, right to divorce, women's fiction.